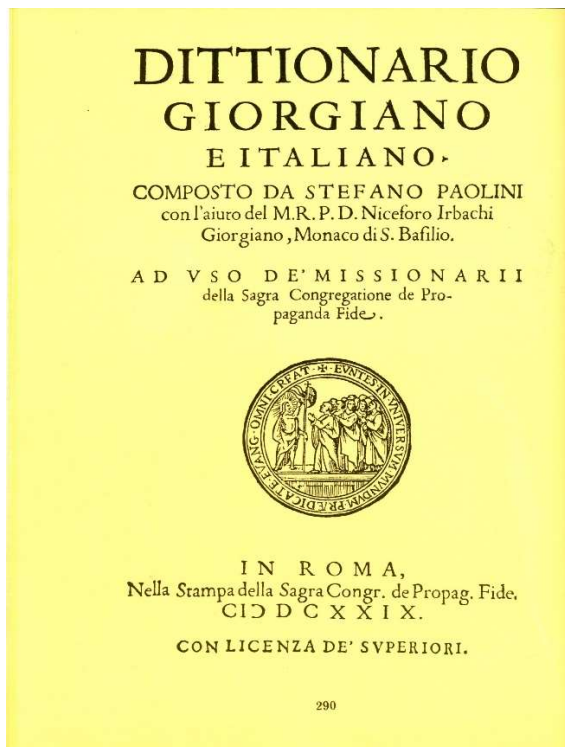

ქართული ლექსიკოგრაფიის ისტორია

XVII – XIX საუკუნეების ორენოვანი ლექსიკონები ევროპულ ენებთან მიმართებით

ევროპულ-ქართული ლექსიკოგრაფიის ისტორია ჟამთააღმწერლის სიზუსტით ასახავს როგორც ევროპული ქვეყნების ინტერესს საქართველოსადმი, ისე ქართველი ხალხის სწრაფვასა და დაინტერესებას ევროპული ენებითა და სახელმწიფოებით.

ევროპულ-ქართული ლექსიკოგრაფიის ისტორია 1629 წელს იწყება რომში „ქართულ-იტალიური ლექსიკონის“ გამოცემით. ეს წიგნი იმითაცაა საყურადღებო, რომ იგი პირველი ნაბეჭდი წიგნია ქართულ ენაზე. ლექსიკონის ავტორები არიან სტეფანე პაოლინი, თავისი დროის ერთ-ერთი ცნობილი და გამოცდილი მესტამბე და ნიკიფორე ჩოლოყაშვილი (ირბახი), ქართველი დიპლომატი, მეფე თეიმურაზ პირველის ელჩი ევროპაში. ლექსიკონი გამოიცა კათოლიკური სარწმუნოების გამავრცელებელი საზოგადოების „პროპაგანდა ფიდეს“ მიერ (იხ. სურათი 1).

სურათი 1.

მე-17 საუკუნეში გრძელდება ლექსიკოგრაფიული მუშაობა იტალიურ ენასთან მიმართებით. იტალიელი მისიონერი - ბერნარდო მარია ნეაპოლელი, რომელიც თითქმის 10 წელი ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა საქართველოში, ადგენს იტალიურ-ქართულ და ქართულ-იტალიურ ლექსიკონებს. აღნიშნული ლექსიკონები სტამბური წესით არ გამოცემულა და ხელნაწერის სახით არსებობს.

მე-17 საუკუნის ქართული ენის ორენოვანი ლექსიკონები ძირითადად იტალიურ ენასთან მიმართებით იქმნება. მეზობელი მაჰმადიანი ქვეყნების აგრესიული პოლიტიკა საქართველოს მიმართ აიძულებდა ქართველებს დახმარება დასავლეთში ეძებნათ და ევროპელებისთვის მიემართათ. თავის მხრივ, რომის კათოლიკური ეკლესია დაინტერესებული იყო მისიონერული ცენტრების დაარსებით აღმოსავლეთში. ისინი დარწმუნებულები იყვნენ, რომ მსგავსი ცენტრების დაარსებით ხელი შეეწყობოდა კათოლიკური სარწმუნოების გავრცელებას. საქართველო მოხვდა იმ ქვეყნებს შორის, რომლებმაც კათოლიკური რომის ყურადღება მიიპყრეს. მეჩვიდმეტე საუკუნეში საქართველოში რომიდან გამოგზავნეს მისიონერები, რომლებიც საკმაოდ დიდ ინტერესს იჩენდნენ ქართული ენისა და კულტურის მიმართ, სწავლობდნენ ქართულ ენას, რაც, მათი აზრით, ხელს შეუწყობდა კათოლიკობის ქადაგებას და თავისთავად უკეთ გავრცელებასაც. ეს ვითარება ბუნებრივად აისახა მე-17 საუკუნის ქართულ ორენოვან ლექსიკოგრაფიაზე.

ნიკიფორე ირბაქის და სტეფანო პაოლინის ქართულ-იტალიური ლექსიკონი.

როგორც აღინიშნა, პაოლინისა და ირბაქის „ქართულ-იტალიური ლექსიკონი“ 1629 წელს გამოიცა რომში და იგი არის პირველი ნაბეჭდი წიგნი ქართულ ენაზე.

ლექსიკონი მცირე მოცულობისაა, მასში შესულია 3084 სიტყვა, რომელიც ნაბეჭდი წიგნის 181 გვერდს მოიცავს. სიტყვები ლექსიკონში სამ სვეტადაა წარმოდგენილი. პირველ სვეტში მოცემულია ქართული სიტყვები, მეორე სვეტში მათი ლათინური ტრანსლიტერაცია, ხოლო ბოლო სვეტში – ქართული სიტყვების იტალიური თარგმანებია წარმოდგენილი.

ლექსიკონს დართული აქვს იტალიური სიტყვების საძიებელი გვერდისა და სტრიქონის მითითებით. მეტად დასანანია, რომ ლექსიკონის ქართული ნაწილი სავსეა შეცდომებით. აქ უფრო ხშირია შეცდომით დაწერილი სიტყვები, ვიდრე სწორი ქართული სიტყვები. ასევე ხშირია შეცდომები ქართული სიტყვების იტალიურ შესატყვისებში. ამ ფაქტს აქვს ახსნა. სტეფანო პაოლინის ნიკიფორე ჩოლოყაშვილი ეხმარებოდა მხოლოდ ორი-სამი თვის განმავლობაში, პაოლინიმ კი ქართული ენა არ იცოდა და არასოდეს ყოფილა საქართველოში. ლექსიკონის ქართული და იტალიური ნაწილების შედარება, ლექსიკონში არსებული შეცდომების რაოდენობა და ხარისხი, ცალსახად ადასტურებს იმას, რომ ნიკიფორე ჩოლოყაშვილს დასრულებული ლექსიკონის ქართული ნაწილი არ უნახავს. რაც შეეხება ტრანსლიტერაციის წესებს, ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ეს წესები საკმაოდ კვალიფიციურადაა შედგენილი. ლექსიკონს წამმღვარებელი აქვს პაპ ურბან მერვისათვის გაკეთებული მიძღვნა.

ქართველი მეცნიერები დიდ ინტერესს იჩენდნენ აღნიშნული ლექსიკონისადმი, მათ შორის განსაკუთრებით უნდა გამოიყოს: თ. უთურგაიძე და მისი დისერტანტი ნ. ზარიძე, დ. კარიჭაშვილი, მ. თამარაშვილი, ნ. ორლოვსკაია, გ. ჟორდანიას, თ. გამეზარდაშვილი და სხვები. ქართველი ენათმეცნიერების უმრავლესობა ინტერესდებოდა ორი საკითხით: ქართული ბგერების ლათინურად ტრანსლიტერაციის წესებით და ნიკიფორე ჩოლოყაშვილის ვინაობით. ქართული სიტყვების ტრანსლიტერაციის წესების კვლევა საფუძვლად დაედო ლექსიკონის ქართული ნაწილის გაშიფვრას. ნ. ზარიძის სადისერტაციო ნაშრომში ლექსიკონის დაახლოებით 80%-მდე არის ავტორის მიერ გაშიფრული.

როგორც აღინიშნა, პაოლინ-ირბახის ქართულ-იტალიური ლექსიკონი სავსეა შეცდომებით, რაც ბუნებრივია, ასევე იწვევდა ქართველი ენათმეცნიერების ინტერესს შეცდომების სისტემატიზაციისადმი. შეცდომების გამომწვევი მიზეზების ძიება არაერთი ქართველი მეცნიერის ნაშრომში გვხვდება. ქვემოთ წარმოდგენილია რამდენიმე სიტყვა პაოლინის „ქართულ-იტალიური ლექსიკონიდან“. ლექსიკონს, როგორც ითქვა, აქვს სამი სვეტი: პირველ სვეტში მოცემულია ქართული სიტყვა, მეორე სვეტში მისი

ლათინური ტრანსლიტერაცია და მესამე სვეტში ქართული სიტყვის იტალიური შესატყვისი.

1. ბრიკუი *brikui Troppo*

ბრიკუი ნ. ზარიძის მიერ გაშიფრულია, როგორც **ბრიყვი**. ამ სიტყვის ეკვივალენტად მითითებული იტალიური სიტყვის მნიშვნელობა კი არის - **მეტისმეტი, გადაჭარბებული**.

2. კურივი *kurivi Moglie*

კურივი ნ. ზარიძის მიერ გაშიფრულია, როგორც **ქვრივი**, თუმცა მის იტალიურ ეკვივალენტად მითითებული სიტყვის მნიშვნელობაა - **ცოლი**.

3. თრიგმელი *thrigméli Lombi*

თრიგმელი ნ. ზარიძის მიერ გაშიფრულია, როგორც **თირკმელი**. მესამე სვეტში მოცემული იტალიური სიტყვის მნიშვნელობა კი არის - **წელი**.

ბერნარდო მარია ნეაპოლელის იტალიურ-ქართული და ქართულ-იტალიური ლექსიკონები

ბერნარდო მარია ნეაპოლელი განეკუთვნება იმ იტალიელ მისიონერთა რიცხვს, რომლებიც აქტიურად მოღვაწეობდნენ საქართველოში XVII-XVIII საუკუნეებში. ბერნარდო მარია ნეაპოლელი ორჯერ იყო საქართველოში რომის პაპის კურთხევით მისიონერული მოღვაწეობის შესასრულებლად. პირველად იგი 1660 წელს ჩამოვიდა, მაგრამ იმავე წელს გაბრუნდა უკან, ხოლო მეორედ ბერნარდო საქართველოში იმყოფებოდა XVII საუკუნის 70-იან წლებში (1670–1679). თითქმის ათი წელი იცხოვრა მან საქართველოში და კარგად შეისწავლა ენა. ბერნარდო ნეაპოლელი მეგობრობდა მეფისწულ გიორგისთან, რომელიც შემდგომში მეფე გახდა – გიორგი მეთერთმეტე.

ბერნარდო ნეაპოლელი ღრმად განსწავლული პიროვნება იყო. მან იცოდა თეოლოგია, ფსიქოლოგია, ლიტერატურა. მისი არქივის შესწავლა გვიჩვენებს, რომ ბერნარდო ნეაპოლელი დაინტერესებული იყო ქართული ლიტერატურით.

ბერნარდო ნეაპოლელს ეკუთვნის ორი ლექსიკონი: 1) ქართულ–იტალიური ლექსიკონი და 2) იტალიურ–ქართული ლექსიკონი. ეს ლექსიკონები არ არის ერთმანეთის იდენტური, ანუ ქართულ–იტალიური ლექსიკონი არ არის იტალიურ–ქართული ლექსიკონის სრული გამეორება. ლექსიკონები არ არის დასრულებული. ქართულ–იტალიური ლექსიკონი შეიცავს 628 გვერდს, იტალიურ–ქართული კი – 360 გვერდს. ბერნარდო ნეაპოლელის ლექსიკონები არ არის გამოცემული. ისინი ხელნაწერის სახით დაცულია ნეაპოლის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში. ამ ლექსიკონების მიკროფილმები ინახება საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ბიბლიოთეკის საცავში.

ლექსიკონების ქართული ტექსტი დაწერილია მხედრული ასოებით, სიტყვები დალაგებულია ანბანთრიგზე. ლექსიკონის ტექსტში ბევრგან ვხვდებით ცარიელ ადგილებს, რომლებიც, სავარაუდოდ, ახალი სიტყვებისა და მათი თარგმანებისათვის უნდა ყოფილიყო განკუთვნილი. ასეთი ადგილები განსაკუთრებით ბევრია ქართულ–იტალიურ ლექსიკონში. ზოგჯერ მთელს სვეტში მხოლოდ ორი სიტყვა წერია, ზოგჯერ ერთიც კი. სწორედ ეს არის მიზეზი ამ ორ ლექსიკონს შორის გვერდების რაოდენობის ასეთი მკვეთრი განსხვავებისა. იტალიურ–ქართული ლექსიკონი ორი ნაწილისგან შედგება: შავად ნაწერი და გადათეთრებული ვარიანტებისაგან. ბერნარდო ნეაპოლელის ლექსიკონებს არა აქვს რაიმე თეორიული შესავალი ქართულ ენაზე ან მის მორფოლოგიაზე.

ლექსიკონებში დიალექტური მასალა საკმაოდ ვრცლადაა წარმოდგენილი. მწიგნობრული ფორმების გვერდით საკმაოდ ხშირად არის გამოყენებული ქართლური დიალექტის ნიმუშები (ცნობილია, რომ ბერნარდო ნეაპოლელი ძირითადად ქართლში, კერძოდ გორში იყო), არის აგრეთვე რაჭული, გურული, იმერული ლექსიკონის ნიმუშები. მაგ.:

ბზუკი (გურ.) – წყლული, მუწუკი,

მოლოქი (რაჭ., გურ., იმერ.) – მხალეული მცენარე,

ბაბასილო (რაჭ.) – ქათმის ავადმყოფობა და ა.შ.

განსაკუთრებული ყურადღება მეტყველების ნაწილებიდან დათმობილია ზმნისთვის. ბერნარდო ნეაპოლეელი ხშირად მიმართავს უღლების ფორმათა შემოკლებას. სიტყვა-სტატიის დასაწყისში გამოტანილი ფორმის შემდეგ იგი აღნიშნავს მხოლოდ ზმნისწინს (თუ იგი აქვს ზმნას), პირის ნიშანს და გვარის ან ქცევის ნიშანს, ზმნის ძირი კი აღარ მეორდება. მაგ.: „მეუბნების, გე, ე“ – ასე უნდა წავიკითხოთ: „მეუბნების, გეუბნების, ეუბნების“.

ბერნარდო ნეაპოლეელის ლექსიკონებში ვხვდებით საკუთარ სახელებსაც. მაგ.: ავლაბარი, სთამბოლი და ა.შ.

იტალიაში დაბრუნებისას ბერნარდომ თავისი ლექსიკონები თან წაიღო, ალბათ იქ აპირებდა მათ დასრულებას და გამოცემას. იტალიაში დაბრუნებული ბერნარდო ნეაპოლეელი ტორე დელ გრეკოს კაპუცინელთა მონასტერში დამკვიდრდა, სადაც მისი ხელნაწერები 1936 წლამდე ინახებოდა, ხოლო 1936 წლის შემდეგ, როგორც ზემოთ აღინიშნა, ნეაპოლის ეროვნულ ბიბლიოთეკას გადაეცა. 1681 წელს გამოიცა მისი ქართულად ნათარგმნი წიგნი, ხოლო ლექსიკონები დარჩა დაუსრულებელი და არ გამოცემულა.

მეთვრამეტე საუკუნე.

XVIII საუკუნეში კვლავ გრძელდება ქართულ-იტალიური / იტალიურ-ქართული ლექსიკონების შედგენა. კერძოდ, იტალიელმა მისიონერმა, რომლის სახელი არ არის ცნობილი და რომელსაც გორელი ანონიმის სახელით მოიხსენიებენ, სავარაუდოდ 1724 წელს იტალიურ-ქართული ლექსიკონი შეადგინა. 2012 წელს რომის წიგნსაცავებში აღმოაჩინეს აქამდე უცნობი ქართულ-იტალიური ლექსიკონი. ზოგადად იტალიისა და იტალიური ენისადმი ინტერესი აისახა სულხან-საბა ორბელიანის „სიტყვის კონაში“-ც. როგორც ცნობილია განმარტებებთან ერთად ქართულ სიტყვებს სულხან-საბას ლექსიკონში დართული აქვს ეკვივალენტები სამ ენაზე, მათ შორის იტალიურ ენაზეც.

XVIII საუკუნის დასაწყისში შეიქმნა ჰოლანდიელი აღმოსავლეთმცოდნის ნ. ვიტსენისა და ქართველი დიდებულის ალ. ბაგრატიონის ჰოლანდიურ-ქართული ლექსიკონი,

რომელიც ვიტსენმა დაურთო თავისი წიგნის „ჩრდილოეთ და სამხრეთ თათრეთი“-ს მეორე გამოცემას.

გორელი ანონიმის იტალიურ-ქართული ლექსიკონი

ბერნარდო ნეაპოლელის ლექსიკონის შექმნიდან თითქმის ნახევარი საუკუნის შემდეგ, გორში უცნობმა იტალიელმა მისიონერმა შექმნა იტალიურ-ქართული ლექსიკონი. აღნიშნული ლექსიკონი, ისევე როგორც ბერნარდო მარია ნეაპოლელის ლექსიკონი, წიგნად არ გამოცემულა და ხელნაწერის სახით საქართველოს ხელნაწერთა ინსტიტუტშია დაცული.

გორელი ანონიმის ლექსიკონი შეისწავლა თედო უთურგაიძემ და ნატალია ორლოვსკაიამ. ლექსიკონის შექმნის თარიღად 1724 წელი მიიჩნევა, ვინაიდან, თავად ხელნაწერს ეს თარიღი აქვს მითითებული. გორული იტალიურ-ქართული ლექსიკონის ავტორი გრამატიკულ ნაწილში მიჰყვება მაჯოს გრამატიკას, ხოლო ლექსიკურ ნაწილში ნეაპოლელის ლექსიკონებს. როგორც ჩანს, ის უკეთ ფლობდა ენას, ვიდრე ბერნარდო ნეაპოლელი, რადგან გორული იტალიურ-ქართული ლექსიკონი უფრო სრულყოფილია. თ. უთურგაიძე აღნიშნავს, რომ ზმნათა დახასიათება ამ ლექსიკონში უფრო სრულია, ვიდრე ეს იყო ბერნარდოს ლექსიკონში და გარდა ამისა გორულ ლექსიკონს წამმდვარებული აქვს ქართული ენის გრამატიკული აღწერა, რომელიც ასევე არ ჰქონდა ბერნარდოს ლექსიკონებს. სახელი ამ ლექსიკონში 6 ბრუნვის ფომითაა წარმოდგენილი, მაგრამ ყველაზე დიდ ყურადღებას ლექსიკონში იპყრობს ზმნის უღლების ფორმების წარმოდგენის პრინციპი.

ნიკოლას ვიტსენისა და ალექსანდრე ბაგრატიონის ჰოლანდიურ-ქართული ლექსიკონი

1705 წელს ნიკოლას ვიტსენმა გამოაქვეყნა წიგნი ”ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთ თათრეთი”, რომლის 506-516 გვერდებზე არის ”ქართული ანუ იბერიული ენის სიტყვების ჩამონათვალი”, ჰოლანდიურ-ქართული ლექსიკონი. მისი ავტორები არიან ნიკოლას ვიტსენი და ალექსანდრე ბაგრატიონი.

ცნობილია, რომ ალექსანდრე ბაგრატიონი მეგობრობდა პეტრე პირველთან და მასთან ერთად მოგზაურობდა სხვადასხვა ქვეყანაში. ალ. ბაგრატიონი მეფესთან ერთად იყო ჰოლანდიაშიც საკმაოდ დიდი ხნის განმავლობაში. წამოსვლის წინ კი პეტრე პირველმა ნება დართო მას დარჩენილიყო ჰოლანდიაში და შეესწავლა სამხედრო საქმე.

ჰოლანდიურ-ქართული ლექსიკონი მცირე მოცულობისაა და სულ 904 სიტყვისგან შედგება. ლექსიკონი თავისთავად მნიშვნელოვანი რამდენიმე მიზეზის გამო. უპირველეს ყოვლისა, ეს ლექსიკონი განეკუთვნება მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისს და ამ პერიოდის ქართული ენა არც ისე განებივრებულია ლექსიკონებით. ჰოლანდიურ-ქართული ლექსიკონი ერთ-ერთი პირველი ორენოვანი ლექსიკონია ჰოლანდიურ ენასთან მიმართებით. მეჩვიდმეტე საუკუნის ლექსიკონები, რომლებიც დღემდე ნაბეჭდი თუ ხელნაწერი სახითაა შემორჩენილი, ავად თუ კარგად, აღწერენ ქართულ ენას და გვაძლევენ ქართული ენის შესატყვისებს უცხო ენაზე და ძირითადად ეს უცხო ენა იტალიური ენაა. ჰოლანდიურ-ქართული ლექსიკონის მანამდე არსებობის დამადასტურებელი არავითარი ფაქტი არ გვაქვს, ამდენად, აღნიშნული ლექსიკონი პირველია და ეს ზრდის მისადმი ინტერესს.

ჰოლანდიურ-ქართულ ლექსიკონში სიტყვები არც ანბანთრიგზეა დალაგებული და არც თემატურად. სიტყვები სამ სვეტადაა წარმოდგენილი: ჯერ ჰოლანდიური სიტყვებია, შემდეგ ქართული სიტყვების ტრანსლიტერაციაა ლათინური ასოებით და ბოლოს ქართული თარგმანი.

მაგ.: **Een Mensch** katzi კაცი

Goed ketili კეთილი

De Liefde sigvaruli სიყვარული

Een koei puri ფური

Heilige tzminta წმინდა

და ა.შ.

ჰოლანდიურ-ქართულ ლექსიკონში ქართული სიტყვები ძირითადად სწორი ფორმითაა წარმოდგენილი განსხვავებით ადრინდელი ლექსიკონებისაგან. თუმცა, მიუხედავად ქართული სიტყვების სწორი ფორმებისა, ტრანსლიტერაციის წესები ყოველთვის არ არის გამართული. მაგ.:

Sanatiro - სანადირო

Mopartzan - მოპარსავ

Tviga - ტვინი

Kpicheti - კბილები

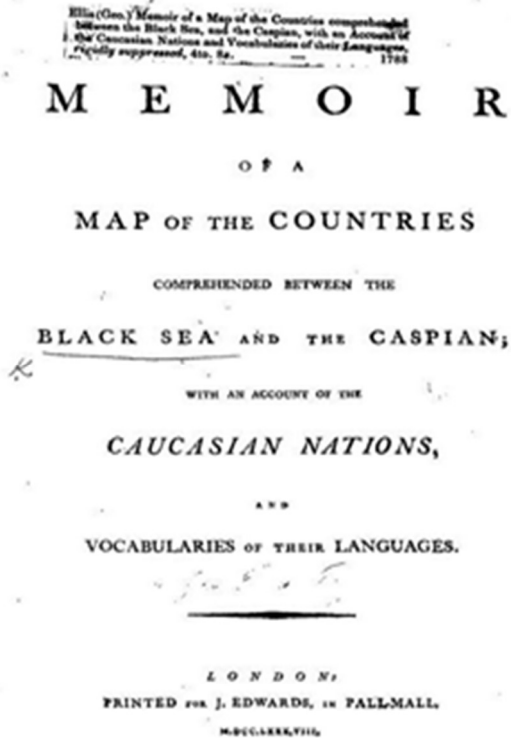
Pitezop - ჰპატიჟობ

ლექსიკონში, როგორც აღინიშნა, შესულია 904 სიტყვა, რომელთაგან 856 საერთო ლექსიკის სიტყვებია, ხოლო დანარჩენი რიცხვითი სახელები და თვეების სახელებია. რიცხვითი სახელები მოცემულია ერთიდან ოცამდე თანმიმდევრობით, ხოლო შემდეგ ოციდან ასამდე ათეულები და ასიდან ათასამდე ასეულები. ასეულების ჩამონათვალს აკლია 600.

ჯორჯ ელისის ქართველური ენების შედარებითი ლექსიკონი

XVIII საუკუნეში ჩნდება ინგლისელი ავტორების ინტერესი ქართული ენისადმი. 1788 წელს ლონდონში გამოიცა ჯორჯ ელისის წიგნი „რუკა შავი და კასპიის ზღვებს შორის მოთავსებული ქვეყნებისა კავკასიის ხალხთა აღწერითა და მათი ენების სიტყვარებით“ (Memoir of Map of the Countries Comprahended Between the Black Sea, and the Caspian, with an Account of the Caucasian Nations and Vocabularies of their Languages). წიგნში აღწერილია კავკასიის ხალხთა ისტორია, კულტურა, რელიგია და მოცემულია ინფორმაცია კავკასიის რეგიონში გავრცელებული ენების შესახებ (იხ სურათი 2). კავკასიის ქვეყნებს შორის

გარკვეული ადგილი ეთმობა საქართველოს და ამ თავს ავტორი ურთავს ქართველური ენების მომცრო შედარებით ლექსიკონს.

სურათი 2.

საყურადღებოა ის, რომ ავტორი ინტერესდება არა მხოლოდ ქართული ენით, არამედ ქართველური ენებით და მასში მოცემულია არა მხოლოდ ქართული, არამედ მეგრული და სვანური ენების მასალაც (იხ. სურათი 3). შეიძლება ითქვას, რომ ეს წიგნი არის პირველი ნიმუში ქართველური ენების განხილვისა ინგლისურ ენასთან მიმართებით.

ჯორჯ ელისი უაღრესად განსწვლული პიროვნება იყო, რომელსაც განათლება კემბრიჯის უნივერსიტეტში ჰქონდა მიღებული. იგი იყო ისტორიკოსი, დიპლომატი, პარლამენტის წევრი. ჯორჯ ელისს თავად არასოდეს უმოგზაურია კავკასიაში და არც საქართველოში, მაგრამ მისი დაინტერესება ამ რეგიონით განაპირობა იმან, რომ 1782 – 1783 წლებში ჯორჯ ელისი დიპლომატიური მისიით იმყოფებოდა სანკტ-პეტერბურგში. ჯორჯ ელისის წიგნი ძირითადად დაეყრდნო ი. გიულდენშტედტის

GEORGIAN LANGUAGE

	<i>Carduel Dialect.</i>	<i>Imeretian.</i>	<i>Suaneti Dialect.</i>
1. God	Gmerty	Horomti	Gherbet
2. Heaven	Tsah	Tsash	Tsah
3. Father	Mamma	Mooma	Moo
4. Mother	Dedda	Deeda	Dee
5. Son	Shyilly	Skooa	Yezag
6. Daughter	Kaly	Ozoory	Zoonak
7. Brothe	Tsmah	Djeema	Moohkbay
8. Sister	Da	Datchkym	Datchoor
9. Husband	Kmary	Komodjy	Chash
10. Wife	Tsoly	Cheely	Aikhoo
11. Girl	kally	Ozoory	Soorag
12. Boy	Bidjaoo	Bidjaoo	Tshkynta
13. Child	Kmatsvilly, Tsvilly, Krmah	Boshy	Bobsh
14. Man	Kadtsy	Kodshy	Maray
15. People	Khalkhee, Erny, Catsuy	Margalee	Khvaeemaray
16. Head	Tavee, Kavee	Doodee	Tkhom
17. Face	Peerassa, sakhay, Peeris-sakhay	Peejeeshee	
18. Nose	Tskhveery	Tchkhindee	Yepkhna
19. Nostrill	Nesto, Nestvy		
20. Eye	Twaly, Tvaly	Toly	Tay
21. Eyebrow	Tsarby		
22. Eyelashes	Khaltay, Erhta		
23. Ear	Koory	Oodjy	Shdeem
24. Forehead	Shoobly	Kooa	Neekba
25. Hair	Tma	Toma	Patoo
26. Cheek	Loka, Koba		
27. Mouth	Peeree	Pidjee	Peel
28. Throat	Kharkhanto, Tkelly		
29. Teeth	Kbeely, Gbeely	Keebeery	Shdik
30. Tongue	Aina	Neena	Nin

მოგზაურობის ჩანაწერებს, ასევე ი. რაინესის საქართველოს აღწერას, პ.ს. პალასისა და ფრ. მიულერის შრომებს, ასევე ნაშრომში გამოიყენა ანტიკური წყაროები.

როგორც წიგნის წინასიტყვაობიდან ირკვევა, ჯორჯ ელისის შედარებითი ლექსიკონი დაეფუძნა რუსეთის დედოფლის დავალებით გამოცემულ „მსოფლიო ენათა მომცრო შედარებით ლექსიკონს“, რომელიც მოიცავს კავკასიურ ენათა, მათ შორის ქართველურ ენათა მასალას („Сравнительные словари всех языков и наречий“). ეს ლექსიკონი, რომელიც რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ერთობლივი ნამუშევარია გამოცა პეტერბურგში ორ ტომად 1787-1789 წლებში. თავისი წიგნის წინასიტყვაობაში ჯ. ელისი დანანებით აღნიშნავს, რომ ლექსიკონში არ არის სრულად წარმოდგენილი ინფორმაცია ზოგი ენისა თუ დიალექტის შესახებ, ვინაიდან ეს ინფორმაცია არ იყო წყაროდ გამოყენებულ რუსულ ლექსიკონში. იგი ასევე დანანებით აღნიშნავს, რომ ინგლისური ასოებით ვერ მოხერხდა კავკასიური ენების ბგერითი შემადგენლობის მთელი სიზუსტით გადმოცემა. ეს ბგერები ჯერ რუსულ გამოცემაში დამახინჯდა შესაბამისი რუსული ბგერების არარსებობის გამო, შემდეგ კი ინგლისური ანბანით მათი გადმოცემისას, კიდევ უფრო დაშორდა კავკასიური ენების და, მათ შორის, ქართველური ენების ბგერებს. ლექსიკონში რიგ შემთხვევაში აღრეულია ტერმინები ენა და დიალექტი. სვანური ენა მიჩნეულია დიალექტად, ხოლო მეგრული სიტყვები მოხსენიებულია იმერულ დიალექტად. ეს შეცდომა რუსული ლექსიკონიდანაა გადმოტანილი, სადაც მეგრული სიტყვები ჩაწერილია, როგორც Имеретинский. რუსული გამოცემისთვის დამახასიათებელი შეცდომები, ჯორჯ ელისმა უცვლელად შეიტანა ინგლისურ გამოცემაში.

შეცდომათა მიუხედავად ეს არის ძალზე მნიშვნელოვანი წიგნი, რომლის ლექსიკოგრაფიული ნაწილი პირველი წყაროა ინგლისურენოვანი სამყაროსათვის კავკასიურ და ქართველურ ენებზე. აღნიშნულ ლექსიკონში შესული ქართულ-მეგრულ-სვანური ლექსიკური მასალა და განსაკუთრებით მეგრული და სვანური მნიშვნელოვანია, რადგან მას უნდა გაეღვივებინა ინტერესი ქართველური ენების მეცნიერული შესწავლისადმი.

ქართული ენის ორენოვანი ლექსიკონები XIX საუკუნეში.

XIX საუკუნეში საქართველო რუსეთის იმპერიის ნაწილად იქცა, რაც ასევე აისახა ქართულ ორენოვან ლექსიკოგრაფიაზე. XIX საუკუნეში იქმნება მნიშვნელოვანი ორენოვანი ლექსიკონები, ძირითადად რუსულ-ქართული და ქართულ-რუსული. XVII – XVIII საუკუნეების მიჯნაზე ორენოვანი ლექსიკონების შექმნის ინიციატორებად და ავტორებად უცხოელები გვევლინებიან. ამ ფონზე კიდევ უფრო კარგად იკვეთება დიდი ქართველი მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკოგრაფიული საქმიანობა და მის მიერ შექმნილი ლექსიკონის მნიშვნელობა.

ვითარება იცვლება XIX საუკუნეში, ჩნდება ქართველ ავტორთა მიერ შექმნილი ორენოვანი ლექსიკონები. XIX საუკუნეში ქართული ენა რუსული ენის ორბიტაში ექცევა და რუსული ენის დიდ გავლენას განიცდის. ქართულ ენაში უკონტროლოდ აღწევს რუსული ბარბარიზმები. ამ ფაქტით შეწუხებული ქართველი მწერლები, მეცნიერები და საზოგადო მოღვაწეები ცდილობენ შექმნან ლექსიკონები, რომლითაც დაიცავენ ქართული ენის სიწმინდეს. ამ პერიოდში გამოცემული არა ერთი ლექსიკონის წინასიტყვაობაში არის მითითებული ის მოტივი, რისთვისაც ისინი იქმნებოდა, კერძოდ, ქართული ენის სიწმინდის დაცვა.

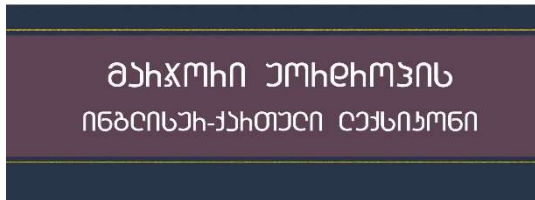
გარდა რუსული ენისა, ერთადერთი უცხო ენა, რომელთან მიმართებითაც იქმნება ლექსიკონები XIX საუკუნეში, არის ფრანგული ენა. კიდევ ერთი ენა, რომელიც ამ პერიოდში ჩნდება ქართულ თარგმნით ლექსიკოგრაფიაში ლათინური ენაა, რომელიც, უპირატესად, დარგობრივი ლექსიკონების შესადგენად გამოიყენება.

აღსანიშნავია, რომ XIX საუკუნეში კვლავ გრძელდება ინგლისელი ავტორების ინტერესი ქართული ენისადმი. ჯორჯ ელისის შემდეგ 1883 წელს დ. ფიქოქმა გამოსცა მიერ შედგენილი 224-სიტყვიანი ლექსიკონი, რომელმაც მოიცვა ქართულის, მეგრულის, ლაზურის, სვანურისა და აფხაზურის მონაცემები მათი ინგლისური შესატყვისებით.

XIX საუკუნეში შექმნილ ინგლისურ-ქართულ სიტყვარებს შორის უნდა მოვიხსენიოთ მარჯორი უორდროპის მიერ „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმანზე მუშაობისას შედგენილი 1000-სიტყვიანი ინგლისურ-ქართული ლექსიკონი და მისივე დაუმთავრებელი ქართულ-ინგლისური ლექსიკონის 200 სიტყვიანი ფრაგმენტი ასო ზ-ზე. 2019 წელს, მარჯორი უორდროპის დაბადების 150 წლისთავის აღსანიშნავად, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლექსიკოგრაფიის ცენტრმა გამოსცა მარჯორი უორდროპის „ინგლისურ-ქართული ლექსიკონის“ გაციფრებული ვერსია კომენტარებით (იხ. სურათი 4). ეს წიგნი გამოქვეყნებულია ელექტრონულადაც შემდეგ მისამართზე: <https://margaliti.com/EGD-web.pdf>

ENGLISH-GEORGIAN DICTIONARY by Marjory Wardrop

სურათი 4.

XIX საუკუნეში ქართული ორენოვანი ლექსიკოგრაფია სრულიად სხვა სიმაღლეზე აიყვანეს ნიკო და დავით ჩუბინაშვილებმა. ისინი კარგად იცნობდნენ არა მარტო ქართულ ლექსიკოგრაფიულ ტრადიციებს და განსაკუთრებით საბას ლექსიკოგრაფიულ საქმიანობას, არამედ ასევე რუსულ და ევროპულ ლექსიკოგრაფიულ

პრინციპებსაც და ეს პრინციპები გადმოიტანეს და დანერგეს ქართულ ორენოვან ლექსიკოგრაფიაში.

ჩუბინაშვილების ლექსიკონებში კარგად არის გამოჩენული სიტყვების პოლისემიური მნიშვნელობები, სალექსიკონო სიტყვა-სტატიებში მოცემულია საილუსტრაციო მასალა სიტყვის მნიშვნელობის უკეთ წვდომისათვის. საილუსტრაციო მასალას მითითებული აქვს წყარო, საიდანაც ეს საილუსტრაციო ფრაზა და წინადადება არის ამოღებული. ქართული ზმნების შემთხვევაში პრინციპად არის ქცეული მისი მასდარის ფორმით წარმოდგენა ლექსიკონში, რომელსაც მითითებული აქვს პირიანი ფორმა, რაც ასევე მნიშვნელოვანი წინ გადადგმული ნაბიჯია ქართული ზმნის ლექსიკონში წარმოდგენის პრინციპის თვალსაზრისით.

ნიკო ჩუბინაშვილის ლექსიკონები

ნიკო ჩუბინაშვილი XIX საუკუნის გამოჩენილი მთარგმნელი, არქეოლოგი და ლექსიკოგრაფი იყო. მისი ლექსიკოგრაფიული საქმიანობა 1812 – 1825 წლებით არის დათარიღებული, ამ დროისათვის ნიკო ჩუბინაშვილს უკვე დამთავრებული ჰქონდა თავის ქართულ-რუსულ და რუსულ ქართულ ლექსიკონებზე მუშაობა, მომდევნო წლებში კი მათ ავსებდა და რედაქტირებას უკეთებდა. ნიკო ჩუბინაშვილს ეკუთვნის ორი ლექსიკონი: „ქართული ლექსიკონი რუსული თარგმანითურთ“ და „რუსულ-ქართული ლექსიკონი“. „ქართული ლექსიკონი რუსული თარგმანითურთ“ პირველად 1961 წელს გამოიცა ალ. ლლონტის რედაქციით.

ნიკო ჩუბინაშვილი თავის ლექსიკონში სულხან-საბას ლექსიკოგრაფიული პრინციპების გამგრძელებელია. მისი ლექსიკონი არის საბას ლექსიკონის შევსებული, შესწორებული და განახლებული ვერსია. ნიკო ჩუბინაშვილი წინასიტყვაობაში თავის ლექსიკონს უწოდებს „საბა-სულხან ორბელიანისაგან შეთხზულს და მცირედ გამართულს სისტემისაებრ მისისა“ (იხ. სურათი 5).

რაც შეეხება ნიკო ჩუბინაშვილის მეორე ლექსიკონს, ეს ლექსიკონიც გამოიცა ალექსანდრე ლლონტის რედაქციით ორ ტომად. პირველი ტომი, ასოები A- H, გამოიცა 1971 წელს, ხოლო მეორე 1973 წელს.

თოვა (თოვს, თოვლს) თოვლი მოდის (ვეფხისტ 847, 1584), მთოველი, **снежит, снег идет.**
თოვლი ზამთრით ჰაერში გაყინული და შთამოცვივებული ცვარი წვიმის მაგიერ (ფსალ. 50, 8 და 147, 5, კჳალად 148, 8), **снег.** რა შემოდგომის სიცივე ღამით ცჳარსა დილისასა შეათოვებს, ვითარმე მიწათა გათერებადმდე, ეწოდება **თ რ თ ვ ი ლ ი**, უკეთუ დასთოვოს ტერფადმდე, არს **ფ ი ფ ქ ი** და უმეტესი მისი—**თ ო ვ ლ ი**. წვიმანარევი არს **თ ო ვ ლ შ ხ ა პ ი**. თოვლიანსა ნისლსა ეწოდება **ბ უ ე რ ი**; ხეთა ზედა შეყინულსა ბუერსა — **ჭ ი რ ხ ლ ი** და უკეთუ შთამოცვივებული თოვლი დადგეს ხეთა ზედა, არს **ქ უ რ ხ ლ ი** და **ხ უ რ ხ ლ ი**. ქართა სასტიკთა თანა მონათოვსა ეწოდება **ბ უ ქ ი** და სადა ქარმან შეაგროვოს — **ნ ა ნ ქ ე რ ი**. თოვლსა შემაგრებულსა ყინვითა—**ბ ზ ა რ ი** და მცირესა ფიფქსა შებზარულსა—**ა რ ხ ი ლ ი**. რა მზემან შეაღბოს — **ლ ე ღ მ ა**, რა აჭრელდეს—**ლი ლ ო**. უკეთუ თოვლთა სიმრავლე, მათა ზედა ვერლარა დატევილი. მზის სითბოსაგან მოიმზუღეს — **ხ ვ ა ვ ი** და გაზაფხულ თოვლის ნადენს წყალს—**ლ ა ნ ქ ე რ ი** და **ფ შ ა ტ ა ლ ა**.

Picture 6

სურათი 5.

დავით ჩუბინაშვილი

ქართულ-რუსულ-ფრანგული ლექსიკონი

XIX საუკუნის ქართული თარგმნითი ლექსიკოგრაფიისათვის ასევე მნიშვნელოვანი ფიგურაა დავით ჩუბინაშვილი, ქართველი ენათმეცნიერი, ლექსიკოგრაფი, ლიტერატურათმცოდნე. დავით ჩუბინაშვილმა 1840 წელს გამოსცა ქართულ-რუსულ-ფრანგული ლექსიკონი, ხოლო 1846 წელს რუსულ-ქართული ლექსიკონი. „საუნჯე ქართული ენისა“ – ასე უწოდა დავით ჩუბინაშვილმა თავის სამეცნიერო ლექსიკონს.

დ. ჩუბინაშვილის „საუნჯე ქართული ენისა“ ბევრად განსხვავდება საბასა და ნიკო ჩუბინაშვილის ნაშრომებისაგან. დ. ჩუბინაშვილის „საუნჯეში“ შეტანილია 21,223 სიტყვა, ხოლო გადამუშავებულ გამოცემაში 33,400 სიტყვა. დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონი აღსანიშნავია იმ თვალსაზრისით, რომ მასში ასახვა პოვა ქართული ლექსიკის განვითარებამ. იმ პერიოდის ქართულ მწერლობაში შემოვიდნენ ახალი მოღვაწეები: გიორგი ერისთავი და დანიელ ჭონქაძე, ილია ჭავჭავაძე და აკაკი

წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი და ნიკო ნიკოლაძე. შეიქმნა პერიოდული გამოცემები, გამოიცა მრავალი მხატვრული ნაწარმოები, ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები. ამ მდიდარმა მასალამ ასახვა პოვა დავით ჩუბინაშვილის ლექსიკონში, რაც მეტად მნიშვნელოვანი იყო.

რამდენიმე სიტყვა-სტატია ლექსიკონიდან:

ლესვა (ვლესავ), v.a. *вострить, aiguiser, randre pointu, emoudre.* – კბილებისა,

острить зубы, aiguister les dents. (ვილესები), v.p. *востриться, etre aiguise.*

მიერთება (მივერთდები), v.r. *присоединяться, se reunir, s'admettre.* (მივაერთებ),

v.a. *присоединять, reunir.*

***

უპასუხეთ შემდეგ კითხვებს:

1. რა კულტურულ და პოლიტიკურ ტენდენციებს ასახავს ევროპულ-ქართული ლექსიკოგრაფიის ისტორია?
2. რომელი ლექსიკონით იწყება ევროპულ-ქართული ლექსიკოგრაფიის ისტორია? კიდევ რითაა საყურადღებო ეს გამოცემა?
3. ვინ იყვნენ „ქართულ-იტალიური ლექსიკონის“ ავტორები?
4. რა ისტორიულ-პოლიტიკური გარემოებები განაპირობებდა ქართულ-იტალიური და იტალიურ-ქართული ლექსიკონების პრიორიტეტულ მნიშვნელობას მე-17 საუკუნეში?
5. რა ნაკლოვანებები ახასიათებს ნიკიფორე ირბაქისა და სტეფანო პაოლინის ქართულ-იტალიურ ლექსიკონს? რა შეიძლება ყოფილიყო ამის მიზეზი?
6. ვინ იყო ბერნარდო მარია ნეაპოლელი და რით არის ჩვენთვის საინტერესო მისი მოღვაწეობა?
7. რით არის საინტერესო ე.წ. „გორელი ანონიმის“ ლექსიკოგრაფიული მოღვაწეობა?
8. რით არის საყურადღებო ნიკოლას ვიტსენისა და ალექსანდრე ბაგრატიონის ჰოლანდიურ-ქართული ლექსიკონი? მისი რა ნაკლოვანებები და უზუსტობები შეგიძლიათ გამოყოთ?

9. რამ განაპირობა ინგლისელი სწავლულის, ჯორჯ ელისის დაინტერესება ქართული ენითა და ინგლისურ-ქართული ლექსიკოგრაფიით? საკუთრივ ქართულის გარდა, კიდევ რომელი ქართველური ენები აისახა მის ლექსიკონში?
10. რით იყო გამოწვეული უზუსტობები, რომლებიც ჯ. ელისის ლექსიკონში გვხვდება?
11. რა იცით მარჯორი უორდროპის მთარგმნელობითი და ლექსიკოგრაფიული მოღვაწეობის შესახებ?
12. როგორ იმოქმედა მე-19 საუკუნის ისტორიულ-პოლიტიკურმა ვითარებამ ქართულ ორენოვან ლექსიკოგრაფიასა და თავად ქართულ ენაზე?
13. რატომ გახდა მე-19 საუკუნიდან მოყოლებული განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ქართული ენის სიწმინდის დაცვა და რა როლი ეკუთვნოდა და ეკუთვნის ამ საქმეში ლექსიკოგრაფიას?
14. რა შეგიძლიათ თქვათ ნიკო და დავით ჩუბინაშვილების ლექსიკოგრაფიული მოღვაწეობის შესახებ?
15. როგორ იმოქმედა ქართული ენის ლექსიკაზე მე-19 საუკუნის ქართულ მწერლობაში ახალი სახეების (ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი და სხვანი) გამოჩენამ? რამდენად აისახა ახალი ლექსიკური და ენობრივი რეალობა დავით ჩუბინაშვილის ლექსიკონში?